

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ ЛЮДИНИ У ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу окремих положень проєкта Кримінального кодексу України. Виокремлено питання, розв'язання яких сприятиме покращенню редакції Розділу 4.4. «Злочин проти волі людини» Книги 4. «Злочини проти прав людини» Особливої частини проєкту. Аргументовано доцільність: зміни назви Розділу на «Злочини проти свободи людини»; доповнення норми про торгівлю людьми обов'язковою ознакою – метою злочину; перенесення ст. 4.4.8. «Торгівля неповнолітньою людиною» до Розділу 4.6. «Злочини проти сім'ї, дітей та вразливих осіб».

Ключові слова: воля, свобода, торгівля людьми, експлуатація людини, неповнолітня людина.

The article is concerned on analysis of certain provisions of the draft of the Criminal code of Ukraine. Issues which facilitate improvement of the chapter 4.4. «Crimes against freedom of a human» of Book 4. «Crimes against human rights» of Special part of the draft being solved have been designated. It has been argued the practicability of amending the title of the chapter as «Crimes against freedom of a human», supplementing the norm on human trafficking with the mandatory element – the aim of the crime, transferring the Art. 4.4.8. «Trading the juvenile» to the Chapter 4.6. «Crimes against family, children and vulnerable persons».

Key words: liberty, freedom, human trafficking, exploitation of a human, juvenile.

Статья посвящена анализу отдельных положений проекта Уголовного кодекса Украины. Выделены вопросы, решение которых будет способствовать улучшению редакции Раздела 4.4. «Преступления против воли человека» Книги 4. «Преступления против прав человека» Особенной части проекта. Аргументированно целесообразность: изменения названия Раздела на «Преступления против свободы человека»; дополнения нормы о торговле людьми обязательным признаком – целью преступления; переноса ст. 4.4.8. «Торговля несовершеннолетним человеком» в Раздел 4.6. «Преступления против семьи, детей и уязвимых лиц».

Ключевые слова: воля, свобода, торговля людьми, эксплуатация человека, несовершеннолетний человек.

Вступ. Одним із пріоритетних напрямів соціальної політики України є боротьба зі злочинністю, зокрема кримінальними правопорушеннями проти волі, честі та гідності особи, адже у ст. 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Аналіз Кримінальних кодексів (далі – КК) 1927, 1936, 1960 рр. УРСР та України дозволяє зробити висновок, про існування недоліків у

законодавстві, наприклад, відсутність норми, яка б встановлювала відповідальність за викрадення людини. У випадку вчинення винною особою таких дій, вони кваліфікувалися як незаконне позбавлення волі, а в деяких випадках як вимагання. Але такі прогалини стосуються і чинного КК України 2001 р., яким, наприклад, передбачена кримінальна відповідальність за ст. 146-1 «Насильницьке зникнення». З початку збройного конфлікту на Сході нашої держави дії винних осіб щодо насильницького зникнення кваліфікувались за ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» КК України, але 12 липня 2018 р. КК України доповнено ст. 146-1 «Насильницьке зникнення» (набрала чинності 2 серпня 2018 р.). Криміналізація таких діянь свідчить про недосконалість цієї норми, адже вирoki суду станом на початок 2021 р. відсутні, не дивлячись на те, що такі кримінальні правопорушення обліковано в Єдиному звіті про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування.

Указом Президента України від 7 серпня 2019 року № 584/2019 «Питання Комісії з питань правової реформи» затверджено Положення про Комісію з питань правової реформи та персональний склад Комісії з питань правової реформи. У складі Комісії утворено робочу групу з питань розвитку кримінального права, до складу якої увійшли відомі вчені-фахівці у галузі кримінального права Ю. Баулін, М. Хавронюк, П. Андрушко, В. Бурдін, О. Горох, Н. Гуторова, В. Навроцький, Ю. Пономаренко, Є. Стрельцов. Станом на 19.04.2021 робочою групою з питань розвитку кримінального права підготовлено та оприлюднено на сайті <https://newcriminalcode.org.ua/> для обговорення Загальну частину та деякі розділи Особливої частини проєкту Кримінального кодексу України.

Виходячи із вищезазначеного, вважаємо за доцільне провести аналіз окремих положень Розділу 4.4. Злочини проти волі людини за проєктом КК України.

Основний зміст. Слід відзначити, що у КК України 2001 р. до Розділу III. Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи Особливої частини віднесено: ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ст. 146-1 «Насильницьке зникнення», ст. 147 «Захоплення заручників», ст. 148 «Підміна дитини», ст. 149 «Торгівля людьми», ст. 150 «Експлуатація дітей», ст. 150-1 «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», ст. 151 «Незаконне

поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги», ст. 151-2 «Примушування до шлюбу».

Що ж стосується проєкту КК України, то Розділ 4.4. Злочини проти волі людини Книги 4. Злочини проти прав людини Особливої частини містить: Протиправне позбавлення волі людини (ст. 4.4.4.), Насильницьке зникнення (ст. 4.4.5), Потурання насильницькому зникненню (ст. 4.4.6.), Торгівля людиною (ст. 4.4.7.), Торгівля неповнолітньою людиною (ст. 4.4.8.), Примушування (ст. 4.4.9.), Експлуатація людини (ст. 4.4.10.), Примушування до шлюбу (ст. 4.4.11.), Примушування як умова звільнення заручника (ст. 4.4.12).

Приємно відзначити, що за своїм змістом, проєкт КК України, підготовлений робочою групою з питань розвитку кримінального права має зовсім іншу структуру, містить роз'яснення окремих термінів, які у ньому використовуються, а також інші позитивні моменти. Проте, не зовсім зрозумілим є наприкінці досліджуваного розділу «...», що вказує на те, що перелік злочинів, що пропонується включити до нього є невичерпним.

Визначивши за мету дослідження аналіз окремих положень Розділу 4.4. Злочини проти волі людини за проєктом КК України, спробуємо відзначити, на нашу точку зору, дискусійні аспекти.

По-перше, це стосується назви розділу, оскільки у ньому застосовується словосполучення «воля людини», оскільки самі посягання мають основний безпосередній об'єкт злочину – право на свободу людини. Тому виникає питання: чи не повинні ми використовувати у назві Розділу 4.4. словосполучення «свобода людини»?

У тлумачних словниках слово «свобода» означає «відсутність політичного й економічного гноблення, утиску й обмежень у суспільно-політичному житті якогось класу або всього суспільства. Воля, вільність – перебування не під арештом, не в ув'язненні, не у неволі тощо; життя, існування й т. ін. без залежності від кого-небудь, можливість поводитись на свій розсуд, простота, невимушеність; можливість діяти без перешкод і заборон у будь-якій галузі; філософська категорія – можливість вияву в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства» [1, с. 167].

Що ж стосується тлумачення слова «воля», то воно означає «відсутність обмежень у проживанні, роботі тощо; свідомо саморегуляція особистістю своєї діяльності та поведінки, що забезпечує подолання труднощів у досяганні мети; бажання, хотіння, прагнення; прагнення

досягти своєї мети; право розпоряджатися на свій розсуд; дозвіл, рішення; свобода, незалежність» [2, с. 145]. Слід також відзначити, що у юридичній літературі домінує точка зору, що термін «свобода» вживається у двох значеннях: по-перше, як стан суспільства і окремої людини, що дозволяє діяти на свій розсуд у межах, не заборонених законом; по-друге, свобода – це суб'єктивна можливість чинити або не чинити якісь дії [3, с. 37].

Проте, якщо розглядати свободу тільки з цієї точки зору, то поза увагою залишається така сторона свободи, як фізична безпека, можливість перебувати у вільному стані та не бути позбавленим волі. Тому у правовому сенсі термін «свобода» треба розглядати у трьох аспектах:

- свобода як стан суспільства, стан демократії у державі;
- свобода як суб'єктивна можливість певної поведінки у визначених законом сферах;
- свобода як можливість особи діяти за власним бажанням й інтересами, враховуючи права інших людей та інтереси суспільства.

Окрім того, свобода як стан суспільства означає, що воля людини є незалежною від волі інших, вона не є комусь підпорядкованою, а її правовий статус не залежить від волі інших. Також свобода означає і певний стан демократії у державі, коли йдеться про визнання загальнолюдських цінностей.

Отже, такі підходи до тлумачення термінів «свобода» та «воля» дають підстави вважати, що у назві цього розділу варто було б використовувати слово «свобода», оскільки за своїм змістом воно є ширшим, ніж поняття «воля».

По-друге, дискусійним є питання щодо запровадження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми і експлуатацію людини.

Слід відзначити, що на сьогодні заборона торгівлі людьми передбачена в таких міжнародно-правових актах, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Конвенція про рабство 1926 р., Додаткова конвенція про заборону рабства, работоргівлі, а також аналогічних рабству інститутів і практики 1956 р., Конвенція про заборону торгівлі людьми та експлуатації проституції третіми особами 1949 р., Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. та багатьох інших.

Але що ж стосується поняття «торгівля людьми», то універсального, єдиного загальновизнаного тлумачення його не існує. Наприклад, у Протоколі ООН «Про попередження, припинення і покарання за торгівлю людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності», який прийнято 15 листопада 2000 р. у п. а) ч. 1 ст. 3 дано таке визначення «торгівля людьми»:

- вербування, перевезення, передавання, переховування або приймання осіб,

- шляхом погрози застосування сили або застосування сили чи інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливого становища або шляхом виплати чи одержання грошей або іншого зиску, щоб отримати згоду особи, яка має контроль над іншою особою,

- з метою експлуатації.

Експлуатація означає, принаймні, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство, або практику, що наближена до рабства, або вилучення органів» [4, с. 3].

Також при тлумаченні терміна «торгівля людьми», відзначається, що експлуатація включає: експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю та послуги, рабство чи звичай, подібні до рабства, підневільний стан і трансплантацію органів [5, с. 40].

Що ж стосується проекту КК України, то ст. 4.4.7. Торгівля людиною проекту КК, вказано, що «Особа, яка вчинила торгівлю людиною, а саме:

- а) завербувала,

- б) перемістила,

- в) передала,

- г) приховала або

- д) одержала людину, –

якщо це діяння було здійснене шляхом:

- i) насильства,

- ii) примушування,

- iii) обману чи зловживання довірою,

- iv) використання уразливого стану людини або

- v) підкупу третьої особи, яка контролює людину, –...» [6].

У ст. 4.4.10. Експлуатація людини проекту КК України передбачено, що: «Особа, яка примусила іншу людину до:

- а) сексуальних дій у будь-якій формі (сексуальна експлуатація),
- б) участі в порнобізнесі,
- в) праці чи надання послуг без оплати або з оплатою, яка явно не відповідає інтенсивності і характеру праці чи надання послуг,
- г) підкорення рабству або звичаям, подібних до рабства,
- д) підневільного стану,
- е) перебування у борговій кабалі,
- є) надання згоди на вилучення в неї органів,
- ж) надання згоди на проведення над нею дослідів,
- з) її усиновлення (удочеріння) з метою наживи,
- и) запліднення,
- і) переривання вагітності,
- ї) зайняття жебрацтвом,
- й) злочинної діяльності, або
- к) участі у збройному конфлікті ...» [6].

На нашу думку, така конструкція складів злочинів може привезти до того, що обов'язкова ознака мета торгівлі людьми – експлуатація – не буде такою. Вважаємо, що утворення самотійного складу злочину не відповідатиме міжнародно-правовим актам з протидії торгівлі людьми. Також викликає певні складнощі доведення факту торгівлі людьми, адже мета є тією ознакою, яка дозволяє розкрити сутність цього суспільно небезпечного посягання, а також визначити мотив протиправних дій винної особи.

Слід також відзначити і такий аспект – *норму про відповідальність за торгівлю неповнолітньою людиною*.

Беззаперечним є той факт, що дитина не може бути цілком прирівняна до дорослої людини, у тому числі й у правовому аспекті, їй повинні бути гарантовані не тільки загальні, а й особливі права, що мають часовий критерій і спеціальне призначення. Саме тому ч. 1 ст. 24 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права встановлює: «Кожна дитина без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану чи народження має право на такі заходи захисту, що потрібні в її становищі як малолітнього з боку її сім'ї, суспільства та держави» [7, с. 17]. Ці положення закріплені й у Конвенції про права

дитини 1989 р. (ч. 1 ст. 2) – найважливішому міжнародному договорі, норми якого охоплюють весь комплекс громадянських і соціально-політичних прав дитини [8]. У даній Конвенції сформульовані положення про права та свободи дітей з урахуванням того, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони та піклування, включаючи належний правовий захист» [8, с. 4].

Отже, захист прав дітей треба розглядати як особливий самостійний інститут у системі міжнародно-правового захисту прав людини, а права та свободи дітей – як самостійний об'єкт правового захисту, в тому числі кримінально-правового.

Розділ 4.4. Злочини проти волі людини Книга 4. Злочини проти прав людини Особливої частини проєкту КК України містить ст. 4.4.8. Торгівля неповнолітньою людиною, та зазначено, що «Особа, яка вчинила торгівлю неповнолітньою людиною, незалежно від способу вчинення діяння, –...» [6].

Натомість члени робочої групи з питань розвитку кримінального права виокремлюють, і ми підтримуємо цю позицію, самостійний Розділ 4.6. Злочини проти сім'ї, дітей та вразливих осіб, який містить: Домашнє насильство (ст. 4.6.3.), Використання у жебрацтві (ст. 4.6.4.), Зловживання опікунськими правами (ст. 4.6.5.), Злісне ухилення від утримання члена сім'ї (ст. 4.6.6.), Розголошення таємниці усиновлення (ст. 4.6.7.), Посередницька або комерційна діяльність щодо дитини (ст. 4.6.8.), Незаконне вивезення дитини із України (ст. 4.6.9.), Підміна малолітньої дитини (ст. 4.6.10.), Незаконні діяння щодо чужої дитини (ст. 4.6.11).

Враховуючи назву Розділу 4.6. та склади посягань, які члени робочої групи пропонують сюди відносити, вважаємо, що норму про відповідальність за торгівлю неповнолітньою людиною повинна бути розташована саме у цьому Розділі.

Висновки. Підводячи підсумок, хотілося б відзначити, що суспільна небезпечність злочинів проти свободи людини полягає в: посяганні на свободу особи та особисту недоторканність, а за обтяжуючих обставин – і на життя та здоров'я потерпілого; порушенні процесу нормального фізичного та духовного розвитку дитини, утиском її майнових прав і законних інтересів; заподіянні великої матеріальної шкоди державі, юридичним та фізичним особам; вчиненні більшості злочинів проти свободи організованими злочинними групами, діяльність яких у деяких

випадках має транснаціональний характер; високим рівнем латентності злочинів цієї категорії.

Тому вважаємо, що при розробці Розділу 4.4. варто більше уваги звернути на деяких особливостях норм кримінального законодавства зарубіжних країн в частині відповідальності за злочини проти свободи особи. Це дозволить встановити більш точний перелік злочинів проти свободи людини та допоможе підвищити ефективність боротьби із такими протиправними діями під час призначення покарання.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Новий тлумачний словник української мови: У 4 Т.: 42000 слів: Для студ. вищих та серед. навч. закл. / Укл. В. Яременко, О. Сліпущко. Т.4. К.: Аконт, 2001. 941 с.
2. Тлумачний словник української мови: Понад 12500 статей (близько 40000 слів) / За ред. В.С. Калашника. 2-ге вид., випр. і доп. Х.: Прапор, 2004. 992 с.
3. Німченко В. Правовий статус особи за Конституцією України. *Вісник Конституційного Суду України*. 1998. №3. С.35-45.
4. ООН. Пересмотренный проект протокола о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за неё, дополняющего конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности. 11 сессия. Вена, 2-27 октября 2000 г. 18 с.
5. ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (55;2000; Нью-Йорк). Резолюции. Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности. Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми и наказании за нее, дополняющий Конвенцию. Протокол против незаконного ввоза мигрантов по суше, морю и воздуху, дополняющий Конвенцию. Нью-Йорк: ООН, 2001. 63 с.
6. Проект Кримінального кодексу України. Станом на 29.03.2021. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/03/30/kontrolnyj-proekt-kk-29-03-2021-1.pdf>. (дата звернення 19.04.2021)
7. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. К.: Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995. 40 с. (Сер. «Міжнародні документи ООН з прав людини»).
8. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. К.: Укр. Правнича Фундація. Вид-во Право, 1995. 32 с. (Сер. «Міжнародні документи ООН з прав людини»).